

اعجاز قرآن

درس هشتم

استاد : حجت الاسلام و المسلمین صادق نیا

آموزشیار : سرکار خانم حیدری

سرّ الإعجاز

وجوه الإعجاز فی مختلف الآراء والنظرات :

اختلفت أنظار العلماء فی وجه إعجاز القرآن بین مَنْ أنهاه إلى عدّة وجوه ومَنْ اقتصر على وجه واحد ، ولا يزال البحث مستمراً على هذا السر الذي هو دليل الإسلام .

۱. ذهب أرباب الأدب والبيان إلى أنّها الفصاحة البالغة والبلاغة الفائقة ، إنّ فی بديع نظمها أو فی عجيب رصفه ، الذي لم يسبق له نظير ولن يخلفه بديل .

قد نُصِّدَت عباراته نضداً مؤتلفاً ، ونُظِّمَت فرائده نظماً متلائماً ، وُضِعَت كلّ لفظة من فی موضعها اللائق بها ، ورُصِّفَت كلّ كلمة منه إلى كلمات تناسبها وتوائمها ، وضِعاً دقيقاً ورصفاً تاماً ، يجمع بين أناقة التعبير وسلاسة البيان ، وجزالة اللفظ وفخامة الكلام ، حلواً رشيقاً وعذباً سائغاً ، ويستلذه الذوق ويستطيعه الطبع ، ممّا يستشفّ عن إحاطة واسعة ومعرفة كاملة بأوضاع اللغة ومزايا الألفاظ والكلمات والتعابير ، ويقصر دونه طوق البشر المحدود !

قالوا فی دقّة هذا الرصف والنضد : لو انتزعت منه لفظة ثمّ أُدير بها لغة العرب كلّها على أن يوجد لها نظير فی موضعها الخاصّ لم توجد البتة .

۲. وزادوا جانب أسلوبه وسبكه الجديد على العرب ، لا هو شعر كشعرهم ولا هو نثر كنثرهم ، ولا فيه تكلف أهل الكهانة والسجع ، قد جمع مزايا أنواع الكلام ، فيه أناقة الشعر ، وطلاقة النثر ، وجزالة السجع الرصين ، فی حلاوة وطلاوة وزهو وجمال : (إنّ له لحلاوة وإنّ عليه لطلاوة ، وإنّهُ يعلو ولا يُعلَى) كلام قاله عظيم العرب وفريدها الوليد .

أو كما قال الراغب : القرآن حاوٍ لمحاسن أنواع الكلام بنظمٍ ليس هو نظم شيء منها .

۳. وتوسّع المحدثون فی البحث وراء نظامه الصوتي العجيب :

أنغام وألحان تبهر العقول وتذهل النفوس ، نُظِّمت كلماته على أنظمة صوتية دقيقة ، ورُصِّفت ألفاظه وعباراته على ترصيفات موسيقية رقيقة ، متناسبات الأجراس ، متناسقات التواقيع ، فى تقاسيم وتراكيب سهلة سلسلة ، عذبة سائغة ، ذات رنة وجذبة شعريّ عجيبة ، واستهواءٍ سحرىّ غريب !

٤. وأضاف المحققون جانب اشتماله على معارف سامية وتعاليم راقية تُنبئك عن لطيف سرّ الخليقة ، وبديع فلسفة الوجود ، فى جلال وجمال وعظمة وكبرياء ، بما يترفع كثيراً عما راجت فى تعاليم مصطنعة ذلك العهد ، سواءً فى أوساط أهل الكتّاب أم الوثنيين .

٥. وهكذا تشريعاته جاءت حكيمة ومتينة ، متوافقة مع الفطرة ومتوائمة مع العقل السليم ، فى طهارة وقداسة وسعة وشمول ، كانت جامعةً كاملةً كافلةً ؛ لإسعاد الحياة فى النشاطين .

٦. وكانت براهينه ساطعة ، ودلائله ناصعة ، واضحة ولائحة ، قامت على صدق الدعوة وإثبات الرسالة ، فى بيانٍ رصين ، ومنطقٍ رزين وفصل خطاب .

٧. واشتماله على أنباء غيبية ، إمّا سائلة كانت محرّفةً سقيمةً فجاءت محرّرةً سليمةً فى القرآن الكريم ، أو إخبار عما يأتى تحقّق صدقها بعد فترة قصيرة أو طويلة ، كانت شاهدة صدق على الرسالة .

٨. إلى جنب إشارات علمية عابرة إلى أسرار من هذا الكون الفسيح ، وإلماعات خاطفة إلى حقائق من خفايا الوجود ، ممّا لا تكاد تبلغه معرفة الإنسان العائش يومذاك .

٩. وأخيراً استقامته فى البيان ، وسلامته من أى تناقض أو اختلاف ، فى طول نزوله ، وكثرة تكراره لسرد حوادث الماضين ، كلُّ مشتمل على مزية ذات حكمة لا توجد فى أختها ، وكذا خلوه عن الأباطيل وعمّا لا طائل تحتها .

تلك روائع آراء نتجتها أنظار الأدباء ، وبدائع أسرار وصلت إليها أفكار العلماء ، كانت من وجوه إعجاز القرآن ومزاياه الوسيمة ، سوف نسرد عليك تفاصيلها فى مجالها الآتى إن شاء الله .

۱۰. لكن هناك وجه آخر يجعل من الإعجاز أمراً خارجياً عن جوهر القرآن بعيداً عن ذاته ، وإنما هو لعجز أحدثه الله في أنفس العرب والناس جميعاً ، ومنعهم دون القيام بمعارضته قهراً عليهم ، وهو القول بالصرفة ، الذي عليه بعض المتكلمين الأوائل ومن لف لفهم من الكتاب الأدباء .

وستعرض لتفنيده وتزييفه على منصة البحث والاختبار ، بعونه تعالى .

وبعد ، فإليك تفصيل آراء ونظرات حول إعجاز القرآن ، من القدماء والمحدثين لها قيمتها في عالم الاعتبار .

مقدمه :

میان دانشمندان در این باره که قرآن معجزه است، اختلافی وجود ندارد . برخی اعجاز را امری مربوط به بیرون از قرآن می‌دانند، که این گروه قائلان به دیدگاه صرفه هستند . بسیاری دیگر از دانشمندان، اعجاز را امری مربوط به خود قرآن و ویژگی‌های ذاتی آن مثل فصاحت و بلاغت و ... می‌دانند. این گروه در شمار وجوه اعجاز قرآن بر یک نظر نیستند . برخی تنها یک وجه، و برخی وجوه بیشتری را برای آن برمی‌شمارند. هر دانشمندی با توجه به گستره‌ی دانشی که دارد و شناختی که از قرآن به‌دست آورده، وجهی را می‌افزاید و یا وجهی دیگر از آن را می‌کاهد.

در این بخش نخست به ذکر وجه بیرونی اعجاز قرآن اشاره شده سپس تاریخچه‌ای کوتاه از وجوه اعجاز در دیدگاه‌های دانشمندان علوم قرآنی را بیان کرده و پس از آن به برخی از وجوه اعجاز از نظر آیت‌الله معرفت اشاره می‌کنیم.

وجه برون قرآنی :

آن عجزی که خداوند آن را در وجود عرب‌ها و همه‌ی مردم قرار داد؛ و تا قیامت از معارضه با قرآن منعشان کرد، دیدگاهی است که از آن به صرفه یاد می‌کنند و برخی از متکلمان گذشته، بر آن نظر بودند. اعجاز به صرفه دیدگاهی است که اعجاز قرآن را امری بیرون از ذات قرآن می‌داند و بر این نظر است که خداوند مانع از آوردن کلامی مانند قرآن شده است و الا عرب قادر بود چیزی شبیه قرآن بیاورد. درباره این وجه از اعجاز قرآن، که امروزه طرفداران مطرحی ندارد، نقد و نظرهای بسیاری شده است که در جایگاه خود به تفصیل، بیان خواهد شد.

تاریخچه وجوه اعجاز :

قرطبی (۶۸۴د) در تفسیر خود «الجامع لاحکام القرآن»، ده وجه را برای اعجاز برمی‌شمارد.

یک: نظم بدیعی که در زبان عربی مانند آن وجود نداشت . دو: اسلوبی مخالف همه اسلوبهای بیان عربی . سه: استواری بیانی که مانند آن از مخلوقات صادر نمی‌شود. چهار: تصرف در زبان عربی تا جایی که همه بر جایگاه کلمات و حروف

اتفاق دارند و نمی توان چیزی از آن را تغییر داد و کلمه و حرف دیگری را جایگزین کرد . پنج: در آن زمان، از شخصی امی از اموری خبر داده که مربوط به آغاز جهان است . شش: وفای به وعده ای که داده شده ، به طوری که همه آن را مشاهده کردند، مانند وعده پیروزی پیامبر. هفت: اطلاع از اخبار غیبی که جز با وحی ممکن نیست . هشت: اشمال قرآن بر دانشی که سبب قوام تمامی انسان ها در مسائل احکام و حلال و حرام است. نه: دربردارنده حکمتهای بلیغی است که به طور طبیعی و به دلیل فراوانی و شرافت، از هیچ بشری صادر نمی شود. ده: تناسب در ظاهر و باطن به طوری که در آن اختلاف نیست.^۱

زرکشی (د ۷۹۴) نیز در «البرهان فی علوم القرآن»، از دوازده وجه یاد می کند. وی ضمن این که اعجاز به صرفه را نمی پذیرد، خبر دادن قرآن از ضمایر افراد را نیز بر وجوه اعجاز قرآن می افزاید و در پایان، نظر اهل تحقیق را چنین بیان می کند: اعجاز قرآن مخصوص به یک وجه آن نیست ، بلکه شامل همه ی وجوه آن است. استدلال وی چنین است : آوردن یک وجه مانند قرآن برای بشر ممکن است اما آوردن سخنی که دارای همه وجوه اعجاز باشد برای بشر امکان ندارد.^۲

قاضی عیاض (د ۵۴۴) در کتب «الشفاء» بر این نظر است که در چهار وجه از وجوه اعجاز ، اختلافی میان دانشمندان نیست. این وجوه عبارتند از: یک: تالیف زیبا، جوش خوردن کلمات آن به یکدیگر، فصاحت و بلاغت خارق عادت آن است، که بر شیوه عرب ها فائق آمد. آنان که گوی سبقت را در میدان سخن ربوده، و در این فن برتری داشتند. دو: شکل عجیب نظم و ترتیب، و شیوه شگفت انگیز آن، که بر خلاف شیوه های سخن عرب در فواصل کلمات و نظم آیات و روش نظم و نثر آنها آمد، و نه قبل و نه بعد آن نظیری نداشته و نخواهد داشت . سه: آنچه از خبرهای غیبی در آن هست که پیش از آن نبوده، و بعداً همان گونه که خبر داده بود، تحقق یافت. چهار: آنچه از اخبار قرون گذشته و امم پیشین و

^۱ . الجامع لاحکام القرآن، ج ۱، ص ۷۵-۷۴مقدمه تفسیر

^۲ . البرهان فی علوم القرآن، نوع سی و هشتم ص ۲۳۷-۲۲۶

آیین‌های کهن در آن آمده و جریان آن را جز دانشمندان برجسته اهل کتاب که عمر خود را در آموختن آن گذرانده بودند کسی نمی دانست، اما با این حال پیامبر درس ناخوانده، همان گونه که بود آن را می آورد.^۱

جلال الدین سیوطی (د ۹۱۱) نیز در «الاتقان فی علوم القرآن»، به ذکر دیدگاه‌های برخی افراد می‌پردازد که درباره وجه یا وجوه اعجاز، سخن گفته‌اند. وی همچنین در کتاب دیگرش «معترك الاقران فی اعجازالقرآن» وجوه اعجاز را به هشتاد وجه می‌رساند که البته بسیاری از این موارد در شمار اعجاز قرآن نیست، بلکه زیبایی‌های بیانی است که بشر از آوردن مانند آن ناتوان نیست.

وجوه اعجاز در دیدگاه‌های مختلف :

دانشمندان در این مسئله اختلاف کرده‌اند که آیا اعجاز قرآن تنها بر یک وجه است یا دارای وجوه گوناگونی است؟ آیت‌الله معرفت ۱۰ وجه را برای اعجاز قرآن برمی‌شمارد. به جز اعجاز به صرفه، ۹ وجه دیگر را در دو بخش کلی اعجاز از نظر ادیبان و سخن‌شناسان و بخش دیگر اعجاز را از نظر دیگر محققان تقسیم می‌کنیم و در این درس به اعجاز از نظر ادیبان و سخن‌شناسان می‌پردازیم. این موارد به تفصیل در درس‌های آینده در بخش اعجاز بیانی خواهد آمد.

اعجاز در فصاحت و بلاغت :

ادیبان بر این نظرند که راز اعجاز قرآن در فصاحت و بلاغت و شگفتی نظم و چینش آن است. چینش عبارات آن در شکلی هماهنگ تنظیم شده و هر واژه از آن در کنار واژه‌ای که با آن تناسب و هماهنگی دارد، قرار گرفته. و زیبایی تعبیر و روانی بیان و استواری لفظ و گوارایی و شیرینی آن، با هم جمع شده است. تا آن جا که ذوق و طبع انسان از آن بهره‌مند می‌شود. این مسئله نشان‌دهنده تسلطی گسترده و شناختی کامل بر وضع لغت و برتری واژه‌ها نسبت به یکدیگر است و توان انسان محدود، به آن نمی‌رسد. درباره این دقت انتخاب تعابیر گفته‌اند: «اگر لفظی از آن برداشته شود، سپس در همه لغت عرب به دنبال واژه‌ای جایگزین برای آن بگردند، آن را نخواهند یافت.»

^۱ . الاتقان، سیوطی، نوع شصت و چهارم.

اسلوب و سبک جدید :

قرآن اسلوبی تازه و سبکی جدید را بر زبان عربی افزود که نه مانند شعر و نثر آنها بود و نه در آن، دشواری سجع کاهنان وجود داشت، بلکه همه برتری‌های انواع سخن چون شیرینی، فریبندگی، درخشندگی و زیبایی را در خود گرد آورده بود.^۱ حسن شعر در گیرا بودن، آن است که مایه جذب و نفوذ در اعماق قلب می گردد، ولی قید قافیه و رعایت وزن خاص، آزادی صاحب سخن را تا حدودی سلب می کند. حسن نثر در آزاد بودن صاحب سخن است. هرگونه کلمات و الفاظی که متناسب با معنای مراد خود می داند، آزادانه انتخاب و به کار می برد، ولی آن گیرایی و جذبه شعری را ندارد. سجع گر چه به ظاهر زیبا است و یک گونه هنرنمایی سخن وری به شمار می رود، ولی تکلف و دشواری به کار بردن کلمات نامناسب، از زیبایی آن می کاهد. قرآن میان این سه نوع کلام را جمع کرده؛ دارای محاسن هر یک و فاقد معایب آن ها می باشد. این از شگفتی های سبک قرآنی است. جذابیت شعر، همراه با آزادی کامل نشو و زیبایی سجع بدون تکلف را دارا می باشد. این ویژگی عجیب برای سخن دانان و سخن سنجان عرب از همان آغاز، آشکار بوده و همواره برای علمای ادب مشهود بوده است.^۲

نظام صوتی شگفت آور :

سخنگویان درباره دستگاه صوتی شگفت انگیز قرآن گفتگوها کرده اند که آهنگش عقل ها را خیره و جان ها را سرگشته کرده است و بر نظام صوتی دقیقی منظم شده و عباراتش بر موسیقی ظریفی چینش یافته است. این نظم و شیوه سبک، چنان صورت گرفته که نغمه آفرین و آوای جان بخش و روح افزا است. هماهنگی حروف هر کلمه نسبت به حروف کلمات هم ردیف آن، چنان هم ساز و دم سازند که از آهنگ های وزین و نواهای متین و افسونگر حکایت دارد. جمله بندی های کوتاه و بلند قرآن به گونه ای تنظیم یافته که با الحان و نغمه های والای صوتی هم گون می باشد و قاری و

^۱ . تلخیص التمهید، ج ۲، ص ۳۳

^۲ . علوم قرآنی، معرفت، ۳۵۷-۳۵۸

تلاوت کننده قرآن اگر با آهنگ های والای صوتی آشنایی نداشته باشد ، نمی تواند آن گونه که جمله بندی های قرآن شکل یافته، تلاوت نماید.^۱

^۱ . همان، ص ۳۵۸

چکیده:

۱. دانشمندان علوم قرآنی درخصوص معجزه بودن قرآن اختلافی با هم ندارند.
۲. اعجاز را در رابطه با قرآن، دارای دو وجه بیرونی و درونی می‌دانند.
۳. برخی منشا اعجاز را امری بیرونی می‌دانند و قائل به صرفه هستی.
۴. برخی اعجاز قرآن را امری درونی دانسته، و وجه یا وجوهی را برای آن برمی‌شمارند.
۵. سیوطی، وجوه اعجاز قرآن را تا هشتاد مورد می‌داند.
۶. قاضی عیاض در چهار وجه از اعجاز قرآن میان دانشمندان، اختلافی نمی‌بیند.
۷. به نظر زرکشی، اعجاز قرآن شامل همه وجوه آن است و تنها یک وجه را شامل نمی‌شود.
۸. آیت الله معرفت، اعجاز قرآن را در ۱۰ وجه می‌داند.
۹. فصاحت و بلاغت، آوردن اسلوب و سبک جدیدی که برتری های سخن را در خود جمع کرده و دستگاه صوتی شگفت‌انگیز از وجوه ادبی و موسیقایی قرآن است.

محورهای پژوهشی:

۱. بررسی سیر تاریخی وجوه اعجاز در آثار دانشمندان

منابع: رجوع کنید به بخش کتاب شناسی